MOCCA

cultuureducatie

in het speciaal onderwijs

“Niemand op onze school heeft een beperking!”

Beeld voorzijde: Stichting Papageno

Cultuureducatie in het speciaal onderwijs

Het motto van deze gids, *Niemand op onze school heeft een beperking!*, is een citaat van Gabrielle. Zij zit op de Heldringschool, een school voor zeer moeilijk lerende kinderen. Gabrielle zegt dit in *Pluk de bloemen niet*, een documentaire over de Heldringtheatergroep, het jeugdtheatergezelschap van haar school waarin zij speelt. Daarmee zegt zij ten eerste dat zij het onacceptabel vindt dat mensen een etiket op haar en haar klasgenoten plakken, en ten tweede dat de leerlingen op haar school vanuit hun mogelijkheden worden benaderd en niet vanuit hun beperkingen. Dat is een krachtige boodschap!

Met deze gids wil Mocca, het Amsterdams expertisenetwerk voor cultuureducatie, de Amsterdamse scholen voor speciaal onderwijs aan u voorstellen. De meeste van deze scholen zijn bijzonder actief op het gebied van kunst en cultuur, omdat zij inzien dat culturele ervaringen bijdragen aan de ontwikkeling van hun leerlingen en aan hun gevoel van trots en geluk. Dit geldt zowel voor culturele ervaringen op school als daarbuiten, met de eigen vakdocenten of met professionele externen.

Deze gids is in de eerste plaats bedoeld voor kunstenaars en medewerkers van culturele instellingen die al met het speciaal onderwijs werken of ermee willen werken. Verder is het gericht op eenieder die geïnteresseerd is in cultuur-educatie voor bijzondere doelgroepen. Het bevat achtergrondinformatie over de verschillende soorten scholen voor speciaal onderwijs en de specifieke beperkingen en speciale behoeften van de leerlingen. De gids bevat interviews met leerkrachten, leerlingen en medewerkers van culturele instellingen, en veel tips en concrete aanwijzingen voor de omgang met speciale groepen. De beelden in de gids laten zien hoeveel plezier en vervulling cultuur kan brengen.

Laat u door deze gids informeren en inspireren, en bel of mail ons met uw vragen over cultuureducatie.
Daar zijn we voor.

Clare McGrath
Mocca
Augustus 2012

Heldringtheatergroep

Inhoud

Inleiding 1

Wat is speciaal onderwijs? 4

Handreikingen voor cultuureducatie in het speciaal onderwijs 7

De Amsterdamse cluster 1 scholen 8
Scholen voor blinde en slechtziende kinderen

De Amsterdamse cluster 2 scholen 12
Scholen voor kinderen met auditieve handicaps en kinderen met spraakstoornissen

De Amsterdamse cluster 3 scholen 18
Scholen voor kinderen met lichamelijke, verstandelijke en meervoudige handicaps
en langdurig zieke kinderen met een lichamelijke beperking

De Amsterdamse cluster 4 scholen 26
Scholen voor kinderen met ernstige gedragsstoornissen en/of psychiatrische problematiek

Amsterdamse scholen buiten de clusters 32
Speciale basisscholen en scholen voor praktijkonderwijs

MoccaAcademie en cultuureducatie in het speciaal onderwijs 38

Cultuurbus Amsterdam en Cultuurboot Amsterdam 39

Bronnen: literatuur, films en websites 40

Begrippenlijst 43

Scholenoverzicht 44

Colofon 48

© Myra May

Dovenprogramma Rijksmuseum Amsterdam

Wat is speciaal onderwijs?

Speciaal onderwijs in alle soorten en maten

Het speciaal onderwijs is een breed begrip en behelst zeer diverse scholen voor leerlingen met een scala aan speciale behoeften. Het gaat om kinderen die vanwege leer- of gedragsproblemen, vanwege lichamelijke, zintuiglijke of verstandelijke beperkingen, of vanwege gedragsstoornissen extra zorg op school nodig hebben.

Verdeling in clusters

Er zijn tien verschillende soorten scholen voor speciaal onderwijs, ieder gespecialiseerd in de specifieke beperkingen en mogelijkheden van de leerlingen. Deze tien soorten scholen zijn verdeeld over vier clusters.
Hieronder vindt u een korte beschrijving van de clusters. In de volgende hoofdstukken wordt per cluster dieper ingegaan op de soorten scholen die eronder vallen en op de specifieke kenmerken van de leerlingen.

De vier clusters:

Onder **cluster 1** vallen scholen voor blinde en slechtziende kinderen, leerlingen met visuele handicaps.

Onder **cluster 2** vallen scholen voor dove en slechthorende kinderen en voor kinderen met ernstige spraak-, taal- of communicatiemoeilijkheden.

Onder **cluster 3** vallen scholen voor leerlingen met verstandelijke en/of lichamelijke beperkingen. Ook scholen voor zeer moeilijk lerende kinderen en langdurig zieke kinderen met een lichamelijke handicap vallen hieronder.

Onder **cluster 4** vallen scholen voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen, langdurig zieke kinderen zonder een lichamelijke handicap en leerlingen met (ernstige) gedrags-, psychiatrische- en/of ontwikkelingsstoornissen. Ook scholen voor kinderen met stoornissen in het autistisch spectrum vallen onder dit cluster.

Basisscholen (SO) en middelbare scholen (VSO)

In alle clusters zijn er zowel basisscholen als scholen voor voortgezet onderwijs. De basisscholen voor speciaal onderwijs (SO) zijn voor kinderen van 4 tot 12 jaar. De scholen voor voortgezet speciaal onderwijs (VSO) zijn voor jongeren van 12 tot 20 jaar.

De scheidingslijn tussen de clusters is niet altijd strikt. Kinderen op een school voor zeer moeilijk lerende kinderen (cluster 3) kunnen ook gedragsstoornissen hebben (cluster 4).

Buiten de clusters: SBO en PRO
Daarnaast zijn er 'speciale' basisscholen (SBO) die niet officieel deel uitmaken van het speciaal onderwijs, maar die extra aandacht bieden aan leerlingen met leer- en gedragsproblemen. Deze scholen krijgen extra middelen en hebben kleinere groepen dan reguliere basisscholen.

Ook de middelbare scholen voor praktijkonderwijs (PRO) vallen niet officieel onder het speciaal onderwijs. Het verstandelijk niveau van de leerlingen op deze scholen ligt hoger dan dat van de leerlingen in het speciaal onderwijs, maar een vmbo-opleiding is voor hen te hoog gegrepen. Zij behalen (deel)certificaten in plaats van diploma's en worden naar passende arbeid toe geleid.

Citaten scholen

"Maak kennis met de school voordat je aan een project begint. Ga op bezoek. Ontmoet de leerlingen. In het speciaal onderwijs is elke klas anders."
- Monique Rutgers, Heldringschool SO

"In het speciaal onderwijs moet je meer tijd nemen voor de leerlingen. Langere projecten werken daarom beter dan kortere (liever een week- dan een dagproject). "
- Lydwien Smit, Alphons Laudyschool VSO

"De kwaliteiten van een kunstenaar die werkt met het speciaal onderwijs zijn dezelfde als een kunstenaar die met een gewone school werkt. Iemand moet structuur en duidelijkheid bieden en goede didactische vaardigheden in huis hebben."
- docent SO

"Je komt altijd voor verrassingen te staan, ook in positieve zin!" - docent SO

"Als ik aanbod zoek, selecteer ik in eerste instantie op de kosten. Wij willen zoveel mogelijk doen ondanks een beperkt budget."
- Nathalie Groenink, Heldringschool VSO

Algemene aandachtspunten
De scholen voor speciaal onderwijs zijn divers, maar er zijn ook algemene kenmerken. In het speciaal onderwijs krijgen kinderen veel individuele begeleiding. De klassen zijn klein en er werken verschillende deskundigen die de kinderen extra hulp bieden. Afhankelijk van de schoolsoort en de behoeften van de leerlingen kunnen dat maatschappelijke werkers, logopedisten, verpleegkundigen, psychologen en/of mobiliteitsbegeleiders zijn.

In het speciaal onderwijs worden zoveel mogelijk dezelfde lessen gegeven als op een gewone school, maar omdat de kinderen er individueel gerichte specialistische zorg krijgen, werken veel scholen met individuele roosters.

Algemene tips

Neem de tijd
- voor een voorbereidend gesprek met de school;
- om de school te bezoeken en mee te lopen;
- om vertrouwen van de leerlingen te winnen;
- om aandacht aan het individuele kind te besteden.

Werk vraaggestuurd
Iedere school is anders en de wensen zijn daardoor verschillend. De ene school wil met zijn leerlingen de deur uit, de wereld in, terwijl de andere school juist de binding tussen kind en school wil vergroten.

Wat verwachten scholen van een culturele partner?
- bereidheid tot maatwerk en aanpassingen (soms per klas);
- een open en flexibele houding;
- affiniteit met de doelgroep.

Tips voor culturele partners
- richt je op de mogelijkheden en niet op de beperkingen;
- werk in kleine groepjes;
- creëer een veilige sfeer;
- verdiep je in de doelgroep;
- werk met de zintuigen van de kinderen;
- neem de leerlingen serieus, daag ze uit!

Tips voor grotere culturele instellingen
- investeer in je eigen docenten;
- maak een basisprogramma met variaties;
- betrek scholen bij het ontwikkelen van je projecten.

Voorstelling *Laten we hier blijven* van Visio Comenius

De Amsterdamse cluster 1 scholen

Visuele beperking; blinde en slechtziende kinderen

Onder cluster 1 vallen de scholen voor kinderen met een visuele beperking. In de publicatie *Zicht op...speciaal onderwijs en cultuureducatie* beschrijft Wim Scherpenisse de kenmerken van blinden en slechtzienden als volgt: "De meeste blinde kinderen zijn (...) nooit met 'licht' in aanraking gekomen. De beelden met de bijbehorende taal, zoals kleuren, gezichtsuitdrukkingen of ruimtelijke begrippen, kennen zij dan ook niet. Voor slechtzienden is dat anders. Hun visuele problemen kunnen te maken hebben met scherpte, lichtsterkte, gezichtsveld, contrast, kleur en dergelijke."[1]

Schoolvoorbeeld: Visio Comenius

Een eigen manier van bewegen

In Amsterdam is er één school voor kinderen met een visuele beperking, Visio Comenius, in Nieuw-West. De basisschool (SO) en de middelbare school (VSO) zitten samen in één gebouw. De VSO-afdeling biedt onderwijs aan op vmbo- en havo-niveau.

Vanaf de eerste klas van de middelbare school krijgen de leerlingen dramalessen. Sinds kort kunnen zij drama ook als eindexamenvak kiezen. Dit is uitzonderlijk, want drama als examenvak is al een zeldzaamheid op een reguliere school. Op een school voor speciaal onderwijs is het een unicum.
De school heeft een hechte samenwerking met Toneelgroep Amsterdam. Jarenlang kwamen de docenten van het theatergezelschap een Juniorvoorstelling met de leerlingen maken, gebaseerd op een toneelstuk waar het professionele gezelschap mee bezig was. Nu is de samenwerking anders: Margot Zwiers, dramadocent van de school, regisseert zelf de Juniorvoorstelling. Hierbij maakt zij gebruik van het professionele decor van Toneelgroep Amsterdam en treden de leerlingen op voor publiek in de Stadsschouwburg Amsterdam.

"Blinde en slechtziende leerlingen zijn vaak erg talig. Ook hebben zij een heel eigen manier van bewegen. Die kwaliteiten wil ik benutten" vertelt Margot Zwiers. Het is fascinerend hoe de leerlingen zich in de voorstelling *Laten we hier blijven* over het podium heen navigeren door een decor vol obstakels.

1. W. Scherpenisse, inleiding van *Zicht op...speciaal onderwijs en cultuureducatie* (Cultuurnetwerk Nederland, Utrecht, 2009, hoofdredactie M.-J. Kommers) p. 18

Oud-leerling aan het woord: Scott Jun

Op naar de toneelacademie

Scott Jun, oud-leerling Visio Comenius

Scott Jun, oud-leerling van Visio Comenius, gaat binnenkort naar de Toneelacademie in Maastricht. Hij vertelt hoe belangrijk de theaterprojecten op zijn middelbare school waren voor zijn ontwikkeling. "De schoolprojecten van Toneelgroep Amsterdam hebben niet alleen invloed gehad op mijn culturele ontwikkeling, maar ook op mijn persoonlijke ontwikkeling. Een langdurige samenwerking tussen de school en kunstenaar is hierbij erg belangrijk."

Ook andere leerlingen heeft hij zien groeien. "Mijn medestudenten zijn door de projecten echt als een boek geopend en hebben vaardigheden opgedaan die voor hun privéleven ook waardevol zijn. Ze durven nu bijvoorbeeld zelfstandig te reizen. Door de projecten heb ik ontdekt dat iedereen eigenlijk belachelijk interessant is en een persoonlijk verhaal heeft."

Op de vraag of hij ook zonder de ervaringen op school voor het theater zou hebben gekozen, antwoordt hij: "De invloed van mijn dramadocente Margot Zwiers is bepalend geweest in de keuze voor mijn vervolgstudie. Zonder haar toewijding had ik de audities van de Toneelacademie Maastricht waarschijnlijk niet gehaald. Voor mij zijn de projecten die ik met Toneelgroep Amsterdam heb gedaan eigenlijk net zo belangrijk geweest als het behalen van mijn diploma."

Voorstelling *Laten we hier blijven* van Visio Comenius

Voorstelling *Laten we hier blijven* van Visio Comenius

Citaten Wilma Smilde, Toneelgroep Amsterdam

'Onze projecten zijn maatwerk. Voor Visio-leerlingen nemen we de tijd om de ruimte te verkennen.'

'De kracht van onze theaterdocenten is dat ze veiligheid kunnen creëren en verbinding kunnen maken met de leerlingen. De leerlingen worden volstrekt serieus genomen en ontdekken echt iets in zichzelf.'

Tips voor werken met kinderen met een visuele beperking

- **Maak gebruik van de andere zintuigen.**
  De kinderen zien niet de grootte van een ruimte, maar 'horen' of 'voelen' haar.
- **Sociale ervaringen zijn vooral verbaal. Non-verbale signalen worden (vaak) niet opgepakt.**
  Begrippen zoals 'hier' en 'daar' worden niet begrepen.
- **Speel in op het (hoge) taalniveau van deze leerlingen.**
- **Creëer fysieke veiligheid.**
- **Zorg voor voldoende uitdaging.**
- **Maak bij slechtzienden gebruik van felle kleuren en duidelijke contrasten.**

Citaat oud-leerling

"Het is belangrijk dat je de jongeren zelf als uitgangspunt neemt. Benader ons als individu. Als er iets misgaat, dan zijn we mondig genoeg om daar iets van te zeggen."

– Scott Jun, oud-leerling Visio Comenius

© Ada Nieuwendijk

Leerlingen Orion College West in het Scheepvaartmuseum

De Amsterdamse cluster 2 scholen

Auditieve handicaps en spraakstoornissen

Onder cluster 2 vallen de scholen voor dove en slechthorende kinderen en voor kinderen met ernstige spraak-, taal-, of communicatiemoeilijkheden. "Bij dove en slechthorende kinderen moeten mondbewegingen goed te zien zijn. Bij slechthorende kinderen is het tevens van belang om duidelijk gearticuleerd te spreken. De ruimte moet rustig zijn met een goede akoestiek. (...) Visuele ondersteuning is onmisbaar. Voorbeelden van taal- en spraakproblemen zijn problemen met auditieve verwerking van bijvoorbeeld complexe zinnen of opeenvolgende klanken, verbale dyspraxie (niet weten welke klanken bij welk woord horen) en problemen met betekenissen, zinsbouw of woordvinding."[2]
In Amsterdam zijn er twee basisscholen en één school voor voortgezet onderwijs die vallen onder dit cluster.

Schoolvoorbeeld: Orion College West, VSO

Aandacht voor communicatie

Het Orion College West biedt middelbaar onderwijs aan leerlingen van cluster 2, 3 en 4. Leerlingen kunnen er praktijkonderwijs of een vmbo- of havo-opleiding volgen. De cluster 2-afdeling is gespecialiseerd in onderwijs en begeleiding van leerlingen met een communicatieve en/of auditieve hulpvraag.

"Het belangrijkst, als je met onze leerlingen werkt, is het aanpassen van je taalgebruik", vertelt Ditje Berg, kunstcoördinator van de school. Als zij een workshop, rondleiding of voorstelling boekt, stuurt zij altijd een folder op met informatie over de school en de leerlingen. Daarbij zit een lijst met concrete tips voor communicatie met dove of slechthorende leerlingen en kinderen met spraak- en taalstoornissen.

Ditje zoekt toegankelijk aanbod voor haar leerlingen, maar zij benadrukt dat: "onze leerlingen alle voorstellingen bezoeken waar andere leerlingen ook naartoe gaan. Wanneer nodig, nemen wij een gebarentolk mee."

Een kunstenaar hoeft zich volgens Ditje niet te specialiseren in gebarentaal, maar moet zich wel kunnen inleven in de leerlingen. Martien Groeneveld van Visual Sound Art doet dit volgens haar en daarom vindt zij zijn muziekvoorstelling perfect voor het speciaal onderwijs. "De visuele ondersteuning maakt het bijzonder geschikt voor onze leerlingen; er is niet alleen veel te horen, maar ook veel te zien."

2. Scherpenisse, 2009, pp. 18-19

Schoolvoorbeeld: Alexander Roozendaalschool, SO
Spreken is goud

De Alexander Roozendaalschool is een basisschool voor kinderen met ernstige spraak- en taalmoeilijkheden. Er is aandacht voor de algehele ontwikkeling van het kind, maar daarnaast is er specifieke aandacht voor zijn ontwikkeling op het gebied van taal en communicatie. De school heeft als motto: 'Spreken is goud'.

"Cultuureducatie is voor ons: kunstbeleving en taalontwikkeling. We zoeken naar betekenisvolle activiteiten, die interactie en het gebruik van taal uitlokken. Want taal leer je door te praten over dingen die je bezighouden, door te praten met anderen die je wat te vertellen hebben en aan wie jij iets wilt vertellen. Het 'verhaal' over je gevoelens, over interessante dingen, over gezamenlijke activiteiten en ervaringen leidt tot samenspraak. Het brengt de motivatie op gang om mee te doen aan gesprekken en zo taal te gebruiken," vertelt Eline Lakeman cultuurcoördinator van de school. "Kunst beleven, maken en vervolmaken: het gaat om reflecteren op het werk van anderen en op je eigen werk."

Het beeldtaalproject van Bik-kunstenaar Arlette Muschter past precies bij deze visie. De leerlingen maken fotostrips naar aanleiding van het verhaal *De mislukte taart* van Toon Tellegen. Een collage van zelfgemaakte foto's wordt de achtergrond. Leerlingen schilderen vervolgens kikkers en beren met een spuitzak met zwarte structuurverf. Als laatste voegen zij de tekstballonnen met teksten toe. "Het is een fantastisch project waarin beleven, kijken, verbeelden en verwoorden elk meerdere malen aan bod komen", aldus cultuurcoördinator Neli van der Sar.

© Arlette Muschter

Beeldtaalproject Alexander Roozendaal

Wat moet je in huis hebben?

"Je moet in staat zijn om concreet en precies te formuleren. Een heel duidelijke structuur aan te brengen in je les en weten wat je wanneer doet en waarom juist op die manier. Ook moet je in staat zijn om te improviseren. En zorg dat je weet waar je het over hebt en verdiep je in je doelgroep."

– Renske de Groot, Foam

Aanbod uitgelicht: Foam
Foto's in gebarentaal

Foam werkt als museum vanuit het idee dat cultuur van iedereen is, ongeacht leeftijd, afkomst of een beperking. Vanuit deze gedachte is ook het project *Foto's in gebarentaal* ontstaan voor jongeren met een gehoorbeperking. Fotografie is een mooi medium voor deze jongeren, omdat zij erg visueel ingesteld zijn.

Uit eerdere projecten van de educatieafdeling van Foam bleek dat het voor dove mensen lastig is om via een tussenpersoon te moeten communiceren. Doven moeten dan op drie belangrijke dingen tegelijk letten bij een rondleiding: de museumdocent, de tolk en het werk zelf. Om die reden heeft Foam zelf dove museumdocenten opgeleid om rondleidingen en workshops te geven, zonder tussenkomst van een tolk. Door deze aanpak worden kinderen bewust van hun eigen expressiemogelijkheden, leren ze beter te kijken naar fotografie en leren ze zelf betekenis te geven aan beelden.

© Foam

Foam, *Foto's in gebaren*

© Foam

© Foam

Foam, openbare rondleiding

Kunstgebaren bij *Hendrick Avercamp: IJspret*

Aanbod uitgelicht: Rijksmuseum
Kunstgebaren

De zeventiende-eeuwse kunstenaar Hendrick Avercamp kon niet spreken en er wordt aangenomen dat hij doof was. Bij de wintertentoonstelling *Hendrick Avercamp: IJspret*, startte het Rijksmuseum met een speciaal programma voor dove en slechthorende jongeren.

Het lesprogramma bestond uit een filmpje, een interactieve rondleiding door dove museumdocenten (gestemtolkt voor horenden), een theatervoorstelling door het Handtheater en in samenwerking met het Nederlands gebarencentrum een lexicon (woordenschat) met gebaren voor kunst. "Het is heel bijzonder om het Rijksmuseum toegankelijk te maken voor een doelgroep die eerder niet naar het museum kwam en nu het gevoel heeft 'het Rijksmuseum is er ook voor ons!'" vertellen Renate Meijer en Frouke Jorna van Het Rijksmuseum.

Waar moet je op letten?

"Verdiep je in de doelgroep, vraag feedback aan de leerkrachten van het speciaal onderwijs, test je programma met deze leerlingen en evalueer met hen. En: waar voor het reguliere onderwijs content boven vorm staat, is de vorm waarin de content wordt aangeboden voor het speciaal onderwijs nog belangrijker. Maak het programma divers en actief. Laat de kinderen eigenaar worden van het product."

- Renate Meijer en Frouke Jorna, Rijksmuseum

De Amsterdamse cluster 2 scholen

Tips voor werken met kinderen met auditieve handicaps en spraakstoornissen

- Zorg dat leerlingen je mond goed zien.
- Spreek langzaam en rustig en articuleer duidelijk.
- Een rustige ruimte met een goede akoestiek is prettig voor de kinderen.
- Herhaal de belangrijkste punten in precies dezelfde woorden.
- Geef visuele ondersteuning: gebaren, mimiek, plaatjes.
- Gebruik simpele woorden.
- Behandel één onderwerp tegelijk.
- Check of de leerlingen je begrepen hebben.

© Ada Nieuwendijk

De Cultuurboot Amsterdam vervoert leerlingen Orion College naar het Scheepvaartmuseum

Heldringtheatergroep

De Amsterdamse cluster 3 scholen

Verstandelijke beperking, lichamelijke beperking, langdurig ziek

In dit cluster zitten de scholen voor kinderen met verstandelijke, lichamelijke en meervoudige handicaps en langdurig zieke kinderen met een lichamelijke beperking.

Schoolsoort: Zeer moeilijk lerende kinderen (ZMLK)
Er zijn vijf scholen in Amsterdam voor zeer moeilijk lerende kinderen (ZMLK). "Bij verstandelijke beperkingen gaat het om kinderen met een zwakke begaafdheid of een lage intelligentie die van invloed kunnen zijn op sociale en communicatieve vaardigheden, leren, zelfverzorging en dergelijke. (...) De verschillen tussen deze kinderen zijn groot. (...) Sommige kinderen zijn voornamelijk traag, andere blijven op een heel laag niveau steken ('plafond bereikt') en weer anderen ontwikkelen ook nog daarnaast psychiatrische stoornissen."[3]

Schoolvoorbeeld: Alphons Laudyschool, VSO
Kiezen voor kunst

Op de Alphons Laudyschool voor zeer moeilijk lerende kinderen staat kunst hoog in het vaandel. Vijf kunstvakken maken vast onderdeel uit van het curriculum. Middenbouwleerlingen die Kunst als profiel kiezen lopen stage bij diverse kunstenaars en worden voorbereid op dagbesteding of werk in een kunstatelier of -werkplaats.

Een van de stages wordt verzorgd door kunstenaarsgroep Stichting ZET. "Deze kunstenaars werken veelal conceptueel en maken gebruik van de omgeving en performance; het is geen traditionele schilderkunst. ZET maakt spannende, uitdagende projecten met de leerlingen", vertelt Chris Baaten, docent tekenen en cultuurcoördinator. Aan het einde is er een gezamenlijke tentoonstelling van werk van leerlingen en de kunstenaars. Chris: "Je moet deze leerlingen niet onderschatten!"

Project Afrika Alphons Laudyschool

Over de activiteiten die hij organiseert, zegt Chris: "Ik maak veel gebruik van het regulier aanbod in de stad. Maar het niveau is vaak te hoog. Je moet zelf veel initiatief nemen om het te laten slagen, anders mist het zijn doel. Het grootste aandachtspunt is taal. Voor ons is een goed project: non-verbaal, visueel en auditief. "

3. Scherpenisse, 2009, pp. 19-20

Schoolvoorbeeld: Heldringschool, SO en VSO

Verstandelijk beperkt, maar cultureel ervaren

De Heldringschool is een school voor zeer moeilijk lerende kinderen en jongeren, met een basisschool (SO) in Amsterdam-Noord en een middelbare school (VSO) in Nieuw-West.
Cultuurcoördinator Monique Rutgers van de SO-afdeling vertelt waarom het theaterproject van de Krakeling zo goed beviel. "We kozen hiervoor omdat de voorstellingen nagenoeg geen tekst bevatten. Essentieel voor onze kinderen. Daarbij zijn ze van zeer goede kwaliteit. Theater zoals theater moet zijn! En de workshops waren aangepast aan het niveau van onze kinderen."

Ook de VSO-leerlingen zijn kind aan huis in het theater, want deze middelbare school heeft een eigen theatergezelschap, de Helderingtheatergroep. De kinderen zijn hierdoor bijzonder goede toeschouwers en voelen zich ook thuis in Het Muziektheater en Het Concertgebouw. De school zou meer naar theaters in de stad willen, maar de programmering valt zelden onder schooltijd. Dat is een probleem, omdat de meeste leerlingen niet zelfstandig kunnen reizen.

Nathalie Groenink, cultuurcoördinator van de VSO-afdeling, vertelt dat het soms frustrerend is om geschikt aanbod te vinden. "Bij het zoeken naar aanbod gaan we uit van de interesses van een puber en het niveau van een basisschoolleerling. Je moet soms behoorlijk wat uitleggen voordat iemand dat begrijpt." Een van de meest succesvolle projecten was de tentoonstelling *Niet Normaal* in de Beurs van Berlage. Nathalie: "De theatrale rondleiding was spannend, de tentoonstelling zo divers dat het interessant was voor elk niveau en de workshops waren niet kinderachtig."

Pipokar in de fietswerkplaats, Alphons Laudyschool

Citaten scholen

"Op onze school voor zeer moeilijk lerende kinderen maken wij elk jaar een eindmusical voor alle niveaus. Bezoekers zijn tot tranen toe geroerd. Het is kunst die ze daar staan te maken. De thema's zijn universeel."
- Pauline van der Mark, Alphons Laudyschool SO

"Veel lesmateriaal van instellingen en kunstenaars is niet geschikt voor onze leerlingen. Zij kunnen nauwelijks lezen! De school werkt met pictogrammen."
- Chris Baaten, Alphons Laudyschool VSO

"Voor zeer moeilijk lerende leerlingen is kunst en cultuur een goed middel, vooral omdat ze zwak zijn met taal. Je biedt ze een andere manier om zich te kunnen uiten." - docent VSO

Uitgelicht: De Heldringtheatergroep

Stralen op het toneel

Al een kwart eeuw maakt Ad van der Borst, muziekdocent op de VSO-afdeling van de Heldringschool, elk jaar een nieuwe muziektheatervoorstelling met zijn leerlingen. Met simpele visuele middelen en belichting worden betoverende effecten bereikt. Maar het gaat vooral om de leerlingen en hun gevoel van zelfvertrouwen.

Ad: "De ervaringen die onze leerlingen hebben meegemaakt voor ze op een ZMLK-school geplaatst zijn, zijn niet altijd positief. Het optreden geeft ze heel veel voldoening, niet alleen door het spel, maar zeker ook door de waardering van het applaus daarna."
Ad en zijn leerlingen werken een jaar lang aan de voorbereiding van een voorstelling, zodat ieder kind tot zijn recht komt en op het toneel kan schitteren. In het daaropvolgende schooljaar wordt elke laatste vrijdag van de maand de centrale hal van de school omgetoverd in een theaterzaal en treedt de groep op voor publiek. Daarnaast wordt de Heldringtheatergroep vaak uitgenodigd om op te treden op festivals in zowel binnen- als buitenland.

Citaat leerling

"Niemand op onze school heeft een beperking."

- Gabrielle, leerling Heldringschool VSO

Tips voor werken met kinderen met een verstandelijke beperking (ZMLK)

- Pas je taalgebruik aan aan het niveau van de groep.
  Veel van deze kinderen komen niet verder dan leesniveau groep 3.
- Bied naast gesproken taal ook visuele ondersteuning.
- Doe eerst zelf voor.
- Werk met de zintuigen van de kinderen.
- Houd rekening met een korte spanningsboog.
- Niet praten: Doen!
- Denk ook aan het laagste niveau. Er zijn grote verschillen binnen één school.
- Wees consequent.
- Bied een vaste volgorde van activiteiten met concrete gedragsaanwijzingen.
- Kies voor activiteiten die stap voor stap de samenhang laten zien.
- Beloon de kinderen kort na de activiteit.

Schoolsoort: Mytyl-Tyltyl, lichamelijke handicap of meervoudige handicap
Een meervoudige handicap betekent dat er naast een lichamelijke handicap ook sprake is van een verstandelijke beperking. "Kinderen met lichamelijke handicaps variëren in aard en mate van hun handicap. Van aangeboren tot verworven aandoeningen, van 'open rug' (spina bifida) tot spierverlammingen en reumatische aandoeningen, van het ontbreken van ledematen tot spastische stoornissen, en van hersenletsel tot dwarslaesie."[4]
Er is één school in Amsterdam voor kinderen en jongeren met een lichamelijke of meervoudige handicap, de Mytylschool.

Schoolvoorbeeld: Mytylschool, SO en VSO
Bewegen op muziek

De Mytylschool in Amsterdam Zuidoost is een school voor leerlingen van 4 tot 20 jaar met verschillende soorten motorische beperkingen en verschillende leerniveaus. Er zijn evenveel medewerkers als leerlingen, want de meeste kinderen hebben specialistische hulp nodig van therapeuten en verpleegkundigen.
Veel leerlingen zitten in een rolstoel, wat een excursie buiten de deur ingewikkeld maakt. Uitstapjes zijn ook duur, omdat er veel begeleiders moeten meereizen en door de hoge vervoerskosten. Desondanks gaan sommige groepen geregeld naar de Krakeling.

"Maar een kunstenaar binnenhalen is gemakkelijker," vertelt Margriet Enserink van de SO-afdeling. Ze benadrukt hoe belangrijk het is dat een aanbieder van tevoren op school komt. "Wij hebben soms kinderen die er door hun handicap anders uitzien. Als je voor het eerst komt, is dat even wennen. Als je van tevoren kennismaakt met de leerlingen dan zie je wat voor mogelijkheden zij hebben. Het ene kind kan ook veel meer dan het andere."

Het wijzigen van roosters is niet zo eenvoudig als op een reguliere school, want de kinderen hebben individuele roosters voor hun therapieën. Een oplossing is om een project uit te voeren binnen de bestaande dagindeling.

Op de VSO-afdeling is het onderwijs thematisch ingedeeld. Dat geeft meer ruimte voor werken met externen. Elk jaar is er een samenwerking met dansdocente Carry van Bokhoven. Zij maakt een dans- en muziekproject dat aansluit bij een thema. Margriet: "Bewegen op muziek, dat is iets waar de kinderen veel plezier aan beleven!"

4. Scherpenisse, 2009, p.19

Moderne Iconen, Petra Verboeket

Ingezonden werk voor de MoccaPrijs 2008, Alphons Laudyschool

Tips voor werken met kinderen met een lichamelijke handicap

- Geef de kinderen de ruimte om zelf het initiatief te nemen en opdrachten uit te voeren.
- Werk in een stimulerende en veilige omgeving.
- Op locatie, denk aan:
  - brede doorgangen en liften voor rolstoelen;
  - rustplekken;
  - rolstoelvriendelijke toiletten.

Citaat De Krakeling

"De Krakeling is geschikt voor kinderen in een rolstoel. Wij bekijken altijd, in goed overleg met de school, wat mogelijk is voor de bepaalde doelgroep. Alleen bellen de scholen nog te weinig met hun specifieke vraag. Bel ons en stel je vraag!"

– Ludmilla van der Kroon, De Krakeling

Schoolsoort: Langdurig zieke kinderen (LZK)
De meeste kinderen zien er niet ziek uit, maar door hun gezondheidssituatie kunnen zij niet naar een gewone school. Sommige kinderen hebben door hun ziekte een leerachterstand opgelopen, of kunnen door alles wat bij hun ziekte komt kijken niet op hetzelfde tempo meedraaien in het reguliere onderwijs. Op school zijn er voor deze kinderen speciale voorzieningen, zoals rustmogelijkheden en medische zorg. De scholen leren de kinderen zelfstandig om te gaan met hun aandoening en de gevolgen daarvan te minimaliseren.
Amsterdam telt twee basisscholen en één school voor voorgezet onderwijs voor langdurig zieke leerlingen.

Schoolvoorbeeld: Dr. Coronelschool, SO
Meedoen met de artiesten

De Dr. Coronelschool is een basisschool voor langdurig zieke kinderen in Amsterdam Nieuw-West. Diabetes is de meest voorkomende ziekte, maar er zijn ook kinderen met ernstige allergieën, astma, longziektes of hartaandoeningen. Vooral de jongere kinderen kunnen snel vermoeid raken en daarom is het aan te bevelen om programma's kort te houden.

Eerke Bakker, adjunct-directeur van de school, vertelt dat zijn leerlingen beslist niet zielig zijn. "Ze zijn ziek, maar verder zijn ze heel gewone kinderen zoals je op iedere basisschool vindt." Ook de leerniveaus zijn net zo divers - van moeilijk lerend tot hoogbegaafd - als op andere basisscholen.

Door de intensieve medische hulp die de meeste kinderen nodig hebben, is een excursie naar een culturele instelling erg moeilijk en ook duur. Er wordt altijd een verpleegkundige ingehuurd die meegaat, want de schoolverpleegkundige moet op school blijven. Ook worden er speciale bussen ingehuurd.

Desondanks gaan de leerlingen van deze school elk jaar naar een voorstelling van de CliniClowns. "Het hele programma is uitgebalanceerd en toegespitst op onze kinderen. Het is ook zo intiem. De kinderen mogen meedoen met de artiesten en daar leven zij van op."

Eerke vindt het jammer dat de leukste aanbiedingen vaak op locatie zijn en hoopt dat culturele instellingen meer projecten op school ontwikkelen, want daar heeft de school goede ervaring mee. Een geslaagd project was dat van *Dans in School*. Vijf dansdocenten werkten een dag lang met alle klassen naar een optreden toe. Eerke: "Dansen is hip. Het sloeg heel goed aan! Dans en muziek zijn geschikte disciplines voor onze school. In verband met allergieën moeten we altijd voorzichtig zijn met bepaalde materialen zoals stof en klei."

Visual Sound Art, Martien Groeneveld

Tips voor werken met langdurig zieke kinderen

- Bouw rustmomenten in het programma.
- Ontwikkel projecten voor op school.
- Houd rekening met materiaal in verband met allergieën.

Citaat Visual Sound Art

"De docent is de expert op het gebied van zijn/haar leerlingen. Die moet er altijd bij zijn tijdens een project. Een goed voorgesprek en evaluatie zijn de beste manier om te leren."

- Martien Groeneveld, Visual Sound Art

© René Corianus

Safoan Mokhtari is de rapper Kami-Kazi

De Amsterdamse cluster 4 scholen

Ernstige gedragsstoornissen en/of psychiatrische problematiek

Cluster 4 omvat verschillende soorten scholen. Sommige scholen zijn verbonden aan een pedologisch instituut. De leerlingen van deze scholen hebben last van angststoornissen, depressies en/of stoornissen in het autistisch spectrum. Andere scholen zijn aan een justitiële inrichting of een besloten behandelcentrum verbonden.
In Amsterdam zijn er veertien scholen die onder dit cluster vallen.

Schoolsoort: Scholen voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen (ZMOK)
Op een school voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen (ZMOK) zitten kinderen met ernstige gedragsproblemen of psychiatrische problemen. De scholen zijn vooral gericht op de sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind.

Schoolvoorbeeld: Altra College, VSO
Rap raakt

Het Altra College is een school voor voortgezet onderwijs, waar leerlingen terechtkunnen met psychiatrische problemen of problemen in de omgang met anderen. Deze leerlingen redden het (tijdelijk) niet meer in het gewone voortgezet onderwijs. Door extra zorg aan hen te besteden en aan hun specifieke problemen, biedt de school deze leerlingen een nieuwe kans. Het merendeel van het onderwijs wordt er in een open setting gegeven, een kleiner deel in een gesloten setting, zoals in de jeugdgevangenis. Onderwijs vindt op alle niveaus plaats, van praktijkonderwijs tot vwo. Er zijn meerdere afdelingen, verspreid over de stadsdelen, en de afdelingen zijn verschillend. “Ga kijken voor je ergens aan de slag gaat”, adviseert Floor Bos, bredeschoolcoördinator van Altra College en Orion College Zuid. “Vraag naar de specifieke kenmerken waar je rekening mee moet houden. Voor alle afdelingen geldt dat een kunstenaar heldere taal moet spreken, maar ook flexibel moet zijn. Bied haalbare opdrachten aan met niet te veel verschillende materialen. Kinderen zijn vaak nerveus en chaotisch en onzeker. Houd daar rekening mee.”

Floor vertelt waarom de raplessen van Kami-Kazi van Studio West zo geschikt zijn voor haar vmbo-leerlingen: “Kami-Kazi, rapper en begeleider van zwerfjongeren, kent onze pappenheimers. Hij geeft ze een aai en een duw en laat ze boven zichzelf uitstijgen. Leerlingen worden gedwongen te schrijven en te luisteren naar elkaar om samen te kunnen presteren. Ook krijgen ze tussen neus en lippen les in het presenteren van zichzelf. Je ziet ze groeien en hoewel ze het kinderachtig vinden vragen ze toch een handtekening.”

Tips voor werken met zeer moeilijk opvoedbare kinderen (ZMOK)

- Gebruik duidelijke taal.
- Leg de opdracht in kleine stapjes uit.
- Bied structuur en geef grenzen aan.
- Zorg voor efficiënt verloop (zo voorkom je frustraties).
- Zorg voor een haalbaar resultaat, want de leerlingen zijn resultaatgericht.

Schilderworkshop, Altra College

Workshop Andy Ninvalle, Altra College

De Amsterdamse cluster 4 scholen

Schoolsoort: Scholen voor kinderen met stoornissen in het autistisch spectrum (ASS)
"De term autisme is een (te) algemene verzamelnaam voor diverse varianten. (...) Het gaat om een grote groep kinderen met zeer verschillende uitingen in hun problemen met sociale interactie en communicatie, informatieverwerking en verbeelding of voorstelling. (...) Autistische kinderen hebben veel moeite met prikkel- en informatieverwerking. (...) Deze kinderen denken vooral in concrete beelden of realistische voorstellingen en weten geen raad met abstractie woorden of metaforen.
Ze hebben ook moeite met grapjes of figuurlijk taalgebruik. (...) Kinderen met het syndroom van Asperger zijn meestal normaal of hoger begaafd, erg talig en spraakzaam, maar begrijpen sociale situaties niet voldoende."[5]

Schoolvoorbeeld: Altra College Bleichrodt, VSO

Inleven in een ander

Op het Altra College Bleichrodt, een afdeling van het Altra College, volgen leerlingen met een stoornis in het autistisch spectrum onderwijs op havo- en vwo-niveau.

Cultuurcoördinator Marianne Moerbeek vertelt waar een kunstenaar of gastdocent rekening mee moet houden. "Onze leerlingen hebben een eigenwijs taalgebruik. Leerlingen met het syndroom van Asperger zijn meestal hoogbegaafd en kunnen heel moeilijke woorden gebruiken. De leerlingen zijn vaak ook erg direct. Als een kind zegt: 'Wat kom jij hier doen?' klinkt dat brutaal terwijl hij oprecht alleen maar wil weten wat je komt doen. Het beste is om daar een serieus antwoord op te geven."

"Vooraf kennismaken is absoluut noodzakelijk voor het slagen van een project", adviseert Marianne. Als voorbeeld noemt ze de benadering van productiebedrijf IJver, dat een filmproject met de leerlingen heeft gedaan. "Voordat het project begon, kwamen de docenten van IJver twee keer langs op school om de leerlingen voor te bereiden. Ze luisterden goed en stonden open voor alle ideeën van de kinderen." Ook inhoudelijk sloeg het project goed aan. Twee parallelle filmstudio's werden in twee aparte lokalen opgesteld en de leerlingen maakten dan samen een film, waarin ze zich steeds moesten inleven in het andere team en moesten anticiperen op hoe zij zouden reageren. Inlevingsvermogen is juist iets waar autistische leerlingen aan moeten werken. "Het waren allemaal jongens en zij wilden een gewelddadig verhaal maken. De begeleiders van IJver wisten een mooie draai eraan te geven en opperden ideeën voor hoe je boosheid kon verbeelden zonder fysiek geweld."

Autisme kom je ook op reguliere scholen tegen, soms in eigen groepen.

5. Scherpenisse, 2009, p. 23

Aanbod uitgelicht: Stichting Papageno

Je uiten via muziek

Stichting Papageno

Stichting Papageno is opgericht door Jaap en Aaltje van Zweden en heeft als doel kinderen met autisme te ondersteunen in hun ontwikkeling. Dit doen zij met behulp van diverse kunsteducatieve projecten.
Jongeren met een beperking drukken zich vaak uit in 'andere talen'. Die talen zijn meestal moeilijk invoelbaar en lastig te duiden voor de omgeving. Kunst is een geschikt middel om bij het leren meerdere talen en intelligenties aan te spreken en te versterken. In alle kunstprojecten die Papageno met scholen uitvoert staat de leerling als maker centraal.
"Het is belangrijk dat kunstenaars een intrinsieke motivatie hebben om te werken met jongeren uit het speciaal onderwijs", vertelt Tanja van Dijk, projectleider kunsteducatie van de stichting. "Een open en nieuwsgierige houding, muzikaal kunnen improviseren, authenticiteit, zelfreflectie en humor zijn belangrijke kwaliteiten waarover een kunstenaar dient te beschikken. Leerlingen die zich niet zo laten zien of die in eerste instantie heel afstandelijk zijn, worden door ons in hun waarde gelaten maar ook continu uitgenodigd mee te doen. Dit doen we altijd op een veilige manier, want leerlingen uit het speciaal onderwijs zijn gewend dat er heel veel structuur wordt geboden. Wij werken vanuit improvisatie en dat vraagt om creatieve vrijheid, wat kan botsen met deze structuur. Dat kan spanning opleveren en het is daarom de taak van de workshopleider daar goed mee om te gaan."

Citaten scholen

"Voor de aanbieder is het belangrijk dat er een duidelijk beeld geschetst wordt en dat je het niet mooier voorspiegelt dan het is. Belangrijk is dat de aanbieders zien hoe hard, hoe moeilijk het eraan toe kan gaan."
- docent VSO

"Met deze leerlingen moet je de grens opzoeken. Ze worden slecht begrepen en hebben veel structuur nodig. Werken met een nieuwe contactpersoon is daarom altijd erg spannend."
- docent VSO

"Je wilt kinderen met leer- en gedragsstoornissen ook in aanraking brengen met de wereld van kunst."
- docent SO

Stichting Papageno

Citaat Stichting Papageno

"Besteed veel aandacht aan een goede samenwerking met de school. Een betrokken en enthousiaste docent beïnvloedt de kwaliteit van de workshop in positieve zin. Gebruik dus de kennis en de expertise van de docenten en vraag na afloop van de workshop of les om feedback."

- Tanja van Dijk, Stichting Papageno

Tips voor werken met leerlingen met een stoornis in het autistisch spectrum

- Geef één opdracht tegelijk.
- Geef de leerling tijd om nieuwe informatie te verwerken.
- Routine en regelmaat zijn belangrijk.
- Maak een draaiboek en hang het op. Leerlingen willen weten waar ze aan toe zijn.
- Maak gebruik van korte zinnen en concrete eenduidige taal.
- Vermijd achtergrondgeluid en overbodige visuele prikkels.

Algemene aandachtspunten voor werken met cluster 4

- Iedere school is totaal anders.
- Veel negatief gedrag komt voort uit onvermogen om te communiceren.
- De kinderen kunnen druk zijn.
- Leerlingen kunnen situaties in hun directe omgeving moeilijk inschatten. Zeker als het niet vertrouwd is, weten ze niet altijd hoe te reageren.
- Vermijd prestatiedruk.
- Werk individueel, met persoonlijke aandacht.

Citaat Petra Verboeket

"Ik hoef niet per se vooraf alles te weten wat ik kan verwachten. Zo kan ik alle kanten op met de leerlingen zonder vooroordelen. Scholen zijn soms erg voorzichtig met hun leerlingen en durven niet te veel met ze te doen. Juist een kunstenaar van buitenaf kan met frisse ogen naar de leerlingen kijken."

- Petra Verboeket, beeldend kunstenaar

Cupcakes, Kolom Praktijkcollege Noord

Amsterdamse scholen buiten de clusters

Speciale basisscholen, praktijkonderwijs

Er zijn twee typen scholen die officieel niet onder het speciaal onderwijs vallen, maar die daar wel aan verwant zijn. Dat zijn de speciale basisscholen (SBO) en de middelbare scholen voor praktijkonderwijs (PRO).

Schoolsoort: Speciale basisscholen (SBO)
Amsterdam telt twaalf SBO-scholen voor moeilijk lerende kinderen, voor kinderen met opvoedingmoeilijkheden en voor alle andere kinderen die speciale zorg en aandacht nodig hebben.
Op de SBO-school krijgt een kind individuele begeleiding. De klassen zijn klein en de lesstof is overzichtelijk. Deskundigen, zoals een logopedist, een remedial teacher en een schoolpsycholoog, ondersteunen de leerkrachten. Leerlingen kunnen doorstromen naar het regulier voortgezet onderwijs, het praktijkonderwijs of het voortgezet speciaal onderwijs.

Schoolvoorbeeld: Prof. dr. J.J. Dumontschool, SBO
De omgeving ontdekken

De Prof. dr. J.J. Dumontschool in Amsterdam Zuidoost werkt elk jaar aan een schoolbreed omgevingsproject waarin beeldende vorming, taal en wereldoriëntatie geïntegreerd zijn. Hiermee wil de school leerlingen stimuleren om anders naar hun eigen omgeving te kijken. Een vast onderdeel is de samenwerking met kunstenaars in de klas. Leerlingen gaan de hort op met de kunstenaars en maken tekeningen en foto's van hun buurt. Elk jaar is het project net iets anders.

Dit jaar vormden de beelden in de Bijlmer het uitgangspunt. De leerlingen deden inspiratie op tijdens een beeldenroute door de Bijlmer. Terug op school kregen zij drie ochtenden les van twee kunstenaars in de klas. De periode viel samen met de Kinderboekenweek en sommige leerlingen namen het thema daarvan, *Superhelden en dapper durven zijn*, op in hun driedimensionale kunstwerken. Deze beelden zijn uiteindelijk in een platte versie uitvergroot en hangen aan de wand van een zwembad in Zuidoost. "Daar zijn wij erg trots op!", zegt Sjoukje Rottman, cultuurcoördinator van de school.

Wat waren de succesfactoren van dit project? "Het werken met experts", vertelt Sjoukje verder. "Tijdens de rondleiding hebben de leerlingen echt goed gekeken. Ook de stevige begeleiding van de kunstenaars maakte dit een geslaagd project."

Citaten scholen

"Mijn leerlingen met concentratie- en/of gedragsproblemen gedragen zich buiten de deur beter dan leerlingen van het reguliere onderwijs."
- Sjoukje Rottman, Dumontschool

"Uitstapjes naar culturele instellingen hebben een grote meerwaarde. De leerlingen komen anders nooit naar zo'n plek."
- docent SBO

Schoolsoort: Praktijkonderwijs (PRO)
In de onderbouw krijgen de leerlingen in kleine groepen les in vakken afgestemd op de arbeidsmarkt. Ook worden de leerlingen getraind in praktische vaardigheden, zoals koken, klussen, rekeningen betalen, uiterlijke verzorging en werken. In de bovenbouw leren de jongeren vooral in de praktijk, door stages te lopen bij bedrijven en organisaties. Als leerlingen het praktijkonderwijs hebben doorlopen, ontvangen ze het getuigschrift praktijkonderwijs.
In Amsterdam bieden zeven middelbare scholen praktijkonderwijs aan.

Kunstenaar in de klas, Prof. Dr. Dumontschool

Schoolvoorbeeld: Kolom Praktijkcollege Het Plein

Succeservaringen benadrukken met kunst

Culturele en Kunstzinnige Vorming (CKV) is geen verplicht vak in het praktijkonderwijs. Maar Kolom Praktijkcollege Het Plein stelt elk jaar een eigen CKV- programma samen, opdat leerlingen het hele jaar door workshops in verschillende disciplines volgen. Dit doet Het Plein in samenwerking met verschillende partners, liefst op locatie.
"Kinderen uit Nieuw-West komen bijna nooit in de binnenstad. Als wij naar de Klankspeeltuin in Muziekgebouw aan 't IJ gaan, is het al een hele ervaring voor ze om op zo'n bijzondere plek te zijn." De Klankspeeltuin heeft een aangepast programma voor deze leerlingen. "De docenten zijn erg goed," vertelt Zamira Jonker, cultuurcoördinator van het Plein. "Ze zijn rustig en geven de leerlingen individuele aandacht."
"Daarnaast is het succes van dit project de afwisseling tussen speelse en stoere activiteiten. De kinderen zijn 12 tot 14 jaar. Aan de ene kant genieten ze van het dansen op de geluidsvloer en het muziek maken met de grote paddenstoelen, en aan de andere kant zitten ze heel geconcentreerd beats te maken op de Apple-computers. Die computers vinden ze heel intrigerend."
In de bovenbouw is het project *Strada* van Bekijk 't een terugkerend succes. De leerlingen in de vierde en vijfde klas zijn vooral op stage en amper meer op school. Zamira: "Maar omdat de docenten van Bekijk 't zo professioneel zijn, weten zij een groepssfeer te creëren en de leerlingen te enthousiasmeren. De leerlingen mogen acteren voor de camera, dansen en rappen. Dit wordt opgenomen op film, super spannend natuurlijk."

Schoolvoorbeeld: Kolom Praktijkcollege Noord

Met een beetje geduld: verbluffend resultaat

Kolom Praktijkcollege Noord (KPCN) legt elk jaar de nadruk op één kunstdiscipline voor de hele school. Dit jaar stonden twee muziekprojecten op het programma met als thema: ritme. Tien weken lang kregen de onderbouwleerlingen les in djembé en daarna tien weken in samba, verzorgd door Muziekschool Amsterdam Noord.

René van Erp, docent van KPCN, is zeer te spreken over de didactische aanpak van de docent van de Muziekschool: "Het accent van de lessen lag in het samenwerken en luisteren naar elkaar. De leerlingen kregen ritmes aangereikt die gelijktijdig moesten worden geslagen. Er werden 'ritmebouwsteentjes' aangeleerd. Dit waren zinnetjes die je tijdens het spelen hardop uitspreekt om het specifieke ritme te ondersteunen. Vooraf leek dat mij een hele klus, maar de muziekdocent deed het heel soepel. Je moet best veel geduld hebben, want zoiets gaat niet in één keer. Ook de leerlingen die totaal geen ritmegevoel hebben, doen gewoon mee. Voor hen voeg je een ritme in dat haalbaar is. Het ging verbluffend goed!"

Cultuurcoördinator Carin Kroon vertelt hoe belangrijk het is dat een gastdocent een flexibele en positieve houding heeft: "Onze leerlingen hebben vaak meer tijd nodig om iets onder de knie te krijgen. Dat vraagt geduld en een positieve benadering van de kunstenaar. Veel van onze leerlingen zijn onzeker en geven op bij negatieve kritiek. Je moet je ambities afstellen op de capaciteiten."

Citaten scholen

"Praktijkleerlingen zijn vaak teleurgesteld in wat ze niet kunnen. Met kunst kun je succeservaring benadrukken."
- Josephine Schaper, Praktijkcollege Het Plein

"De culturele uitstapjes zijn een goede oefening voor de leerlingen voor hun latere stages. Zo leren ze omgaan met andere mensen buiten de school."
- Zamira Jonker, Praktijkcollege Het Plein

"Alle kinderen hebben last van hun beperking. Je wilt ze laten weten dat zij er mogen zijn. Kunst maakt zich er hard voor. Ze krijgen meer zelfvertrouwen."
- Josephine Schaper, Praktijkcollege Het Plein

Brass band, Kolom Praktijkcollege Noord

Aanbod uitgelicht: Interview met Irma Enklaar

Irma Enklaar ontwikkelt kunst-, architectuur en erfgoedprojecten voor alle niveaus van het voortgezet onderwijs. Ze maakt geen apart aanbod voor het speciaal onderwijs, maar past haar programma's aan. Dit is een bewuste keuze. "Deze leerlingen zitten al in een aparte hoek. Zij houden van dezelfde muziek en dragen dezelfde kleren als alle andere jongeren. Het zijn gewoon pubers; je moet vooral niet doen alsof ze basisschoolkinderen zijn. Ze krijgen dus hetzelfde programma als andere scholen, maar dan met aanpassingen."

Gevraagd naar hoe zij haar projecten aanpast, vertelt Irma verder: "Ik probeer me in te leven in de leerlingen. Ik ga ervan uit dat er weinig basiskennis is en begin dan nooit met een theoretisch verhaal, maar altijd met wat er concreet te zien is. De informatieoverdracht is korter en de doe-activiteiten zijn langer. Minder praten en meer doen!"

Irma probeert te anticiperen op het gedrag van de leerlingen en dat in te bouwen in haar programma. "Dat ze beweeglijk zijn en snel afgeleid is een basisgegeven. Dat moet je positief inzetten."

Bekijk je wijk, Kolom Praktijkcollege Het Plein

Strada, Bekijk 't

Tips voor werken met SBO- en PRO-scholen

- Blijf dicht bij de belevingswereld van de leerlingen.
- Geef complimenten, de leerlingen zijn onzeker.
- Zorg voor doe-activiteiten en afwisseling.
- Houd het concreet.

Citaten Bekijk 't, de Klankspeeltuin

"Je moet de negatieve houding van de leerlingen ten opzichte van kunst veranderen in een positievere houding. Dat doe je door de drempel laag te houden en het toegankelijk te maken. Het moet herkenbaar zijn. Sterker nog, het moet over hen gaan!"
- Wim Wentzel, Bekijk 't

"Je moet geduld hebben, sterk in je schoenen staan, niet star, bij jezelf blijven, heel eerlijk zijn en kunnen inspireren, zodat iedereen over de drempel wordt getrokken."
- Samira Dainan, de Klankspeeltuin

De MoccaAcademie en cultuureducatie in het speciaal onderwijs

Kennisdeling, scholing en bijscholing; kwalitatief goede cultuureducatie staat of valt bij de kennis van de partners. In het beleidskader van Cultuur met Kwaliteit is het als volgt gesteld: *"Goed opgeleid personeel: leraren moeten bevoegd zijn en de mogelijkheid hebben zich bij te scholen; ditzelfde geldt voor (educatief) medewerkers van culturele instellingen."*

Met de MoccaAcademie biedt Mocca verdieping in cultuureducatie met activiteiten waar iedereen binnen cultuureducatie elkaar, in verschillende samenstellingen kan ontmoeten. De MoccaAcademie heeft eenmalige workshops, ronde tafelgesprekken, cursussen, lezingen en congressen.

Met de MoccaAcademie bundelt Mocca al haar activiteiten op het gebied van kwaliteitsverbetering, scholing en onderzoek onder één noemer.

Onderwerpen die in 2012 en 2013 aan bod komen zijn, onder meer:

- Cultuureducatiebeleid, landelijk en gemeentelijk
- Basispakket cultuureducatie
- Leerlijnen
- Cultuureducatie en thematisch werken
- Structurele samenwerking culturele instelling/kunstenaar-onderwijs
- Invulling van het vak CKV

Op mocca-academie.nl vindt u een overzicht van bijeenkomsten, trendrapporten, tools en instrumenten voor cultuureducatie in de school, verslagen van bijeenkomsten en andere publicaties en achtergrondinformatie over een veelheid aan onderwerpen.

Wilt u samen met andere leerkrachten en met culturele instellingen praten over cultuureducatie in het speciaal onderwijs? Kijk dan op www.mocca-academie.nl voor informatie over het programma dat in 2013 plaatsvindt ter gelegenheid van de Moccagids voor cultuureducatie in het speciaal onderwijs.

MOCCA Academie
VERDIEPING IN CULTUUREDUCATIE

Cultuurbus Amsterdam en Cultuurboot Amsterdam

GRATIS VOOR ALLE BASISSCHOLEN

Sinds 2011 biedt de gemeente Amsterdam alle Amsterdamse basisscholen besloten vervoer aan naar zeventien culturele instellingen. De gemeente draagt de kosten van het vervoer en de scholen betalen zelf het bezoek aan de instelling en het programma dat er wordt gevolgd.

Scholen kunnen kiezen voor vervoer per bus of per rondvaartboot. De regeling is voor het primair onderwijs, met inbegrip van speciaal onderwijsscholen die onder het primair onderwijs vallen, mits er geen extra voorzieningen nodig zijn, zoals voor rolstoelen.

Elke school kan in het schooljaar 2012-2013 zes ritten of vaarten boeken. Eén rit is geoormerkt voor Het Concertgebouw voor schoolprogramma's. Voor de andere vijf kunnen zij kiezen uit de zeventien deelnemende culturele instellingen. Scholen dienen hemelsbreed minstens op 1 km afstand van de te bezoeken culturele instelling gevestigd te zijn.

De deelnemende instellingen zijn: Anne Frank Huis, Amsterdam Museum, Bijbels Museum, Het Concertgebouw, EYE Filminstituut Nederland, Hermitage Amsterdam, FOAM, Joods Historisch Museum, Museum Ons' Lieve Heer op Solder, Museum Willet-Holthuysen, NEMO, Rembrandthuis, Rijksmuseum Amsterdam, Het Scheepvaartmuseum, Stedelijk Museum, Tropenmuseum, Van Gogh Museum, Verzetsmuseum Amsterdam.

Scholen boeken zelfstandig een educatief programma bij een van de instellingen die deelnemen. Dat kan rechtstreeks bij de instellingen of via de link op de website van de Cultuurbus en Cultuurboot Amsterdam.
Het vervoer kan daarna los via de website worden gereserveerd. Alle voorwaarden en mogelijkheden zijn na te lezen op www.cultuurbus-amsterdam.nl en www.cultuurboot-amsterdam.nl

Vanaf het voorjaar van 2013 wordt een aantal museumprogramma's in samenhang aangeboden ter gelegenheid van de viering van het 400-jarig bestaan van de Amsterdamse grachtengordel. Dit deel van de binnenstad maakt sinds twee jaar deel uit van de werelderfgoedlijst van UNESCO.

Geciteerde Literatuur

Zicht op...speciaal onderwijs en cultuureducatie
(Cultuurnetwerk Nederland, Utrecht, 2009)
Met een inleiding door Wim Scherpenisse (hoofdredactie: Marie-José Kommers)
Publicatie van Cultuurnetwerk Nederland, met een geannoteerd overzicht van literatuur, projecten en websites over cultuureducatie in het speciaal onderwijs. Wim Scherpenisse, opleidingsdocent en docent pedagogiek, beschrijft in het inleidende artikel verschillende typen kinderen met speciale behoeften. Deze publicatie is gratis te downloaden via:
www.cultuurnetwerk.nl

Geraadpleegde literatuur

Leerlingen met een specifieke hulpvraag, 2012
Pyt Nauta en Martinus Giesing
Achtergronden en tips voor de omgang met leerlingen met een specifieke hulpvraag. In dit boekje beschrijven orthopedagoog Pyt Nauta en coördinator leerlingenzorg Marinus Giesing kort en bondig 26 verschillende stoornissen en probleemgebieden zoals ADD, angststoornissen en epilepsie. Per stoornis geven zij de kenmerken daarvan aan en komen zij met tips voor de omgang met leerlingen die daaraan lijden en doen zij suggesties voor verder lezen.
Te bestellen via: **www.nauta-giesing.nl**

Film & Documentaire

Kinderen van de Hondsberg
Documentaire van Roel van Dalen. Filmmaker Roel van Dalen zoekt dertien jaar na de succesvolle serie *De kinderen van de Hondsberg* zijn hoofdpersonen, die in dat observatiecentrum wonen of woonden, opnieuw op.

Nightwalking
Een korte film van twaalf minuten van André Arends over blinddove mensen die alleen via aanraking kunnen communiceren. Voor meer informatie kunt u mailen naar: info@arendsproducties.com. Deze korte film is volledig te zien op YouTube.

Land of Silence and Darkness
Documentaire van filmmaker Werner Herzog. De documentaire vertelt het verhaal over de blinddove vrouw Fini Straubinger. Herzog onderzoekt de kenmerken van het menselijk denken en hoe wij met elkaar communiceren.

Pluk de bloemen niet
Documentaire van Jos Driessen. In deze documentaire worden Ad van der Borst, muziekdocent van de Heldringschool en zijn ZMLK-leelingen een jaar gevolgd tijdens het ontwikkelen van een theatervoorstelling.
Meer informatie is te vinden op de website:
www.josdriessen.nl

Een klasse apart
Een documentaire in drie akten van Mascha en Manfred Poppenk over de Kingmaschool (nu Orion College Noord en Zuidoost).
Akte 1: disciplineren van het gedrag
Akte 2: socialiseren door middel van zorg
Akte 3: het bieden van toekomst door middel van arbeid
Meer informatie is te vinden op de website:
www.eenklasseapart.nl

Bronnen: literatuur, films en websites

Websites

Balansdigitaal
Landelijke vereniging voor ouders van kinderen met ontwikkelingsstoornissen bij leren en/of gedrag, zoals ADHD, dyslexie en PDD-NOS.
www.balansdigitaal.nl

Collectief Inclusief
Collectief Inclusief is een samenwerking tussen de Landelijke beroepsvereniging interne begeleiders (LBib) en de drie landelijke Opleidingen Speciale Onderwijszorg (OSO). Op de website staat meer informatie over de activiteiten van Collectief Inclusief.
www.collectief-inclusief.nl

Cultuurplein
Vijf scholen voor speciaal onderwijs vertellen over hun ervaringen met culturele activiteiten op school. Zij geven onder meer antwoord op de vraag met welk materiaal zij werken, met wie zij samenwerken en wat de ervaringen zijn van leerlingen. Ook komen zij met tips voor andere scholen.
www.cultuurplein.nl

DuOO
DuOO, Expertisecentrum voor Duurzaam Opvoeden en Ontwikkelen.
www.duoo.org

Handicap + Studie. Expertisecentrum voor onderwijs en handicap
Het expertisecentrum stimuleert dat jongeren met een functiebeperking succesvol kunnen studeren in een opleiding van hun keuze in het hoger onderwijs. Op deze website staan tips en informatie over wetgeving, studieaanpassingen, stage, studeren in het buitenland en onderwijsinstellingen voor (aanstaande) studenten en onderwijsprofessionals.
www.handicap-studie.nl

Inclusie
INbeweging staat voor Inclusie Nederland Beweging: voor een goed leven van mensen met een beperking, midden in de samenleving. INbeweging brengt mensen en initiatieven samen en ondersteunt mensen bij het vinden van samenwerking in hun eigen buurt en regio.
www.inclusie.nl

Inclusief onderwijs
Stichting Inclusief Onderwijs pleit voor kwalitatief hoogstaand onderwijs voor alle kinderen. Op de website van de stichting is informatie over de methodes van Inclusief Onderwijs en de Rugzakwet te vinden. Daarnaast wordt er op verwezen naar pedagogische en didactische literatuur.
www.inclusiefonderwijs.nl

Internetwijzer Basisonderwijs
Nieuwsportal voor basisonderwijs met diverse links naar onder meer het speciaal onderwijs.
www.internetwijzer-bao.nl

Kennisnet
Kennisnet maakt inzichtelijk wat de kenmerken zijn van succesvolle ICT-toepassingen en zorgt ervoor dat deze kennis, ervaringen en goede voorbeelden worden gedeeld met het onderwijs. Op de website van Kennisnet staan onder meer links naar lesmateriaal voor leerkrachten, clusterkarakteristieken en ICT-toepassingen.
www.kennisnet.nl

Leren.nl
Op leren.nl staan gratis cursussen en kennisbronnen over onderwerpen als leren en studeren, sociale vaardigheden en persoonlijke effectiviteit.
www.leren.nl

Leraar24
Leraar24 biedt informatie over vraagstukken die leraren in hun vakgebied kunnen tegenkomen en geeft informatie over thema's die aansluiten bij het beroep van onderwijzer. Leraar24 heeft ook een dossier speciaal onderwijs.
www.leraar24.nl

Masterplan Dyslexie
De activiteiten van het Masterplan Dyslexie richten zich op een eenduidige signalering van leesproblemen en dyslexie en op begeleiding van dyslectici op alle scholen voor primair, speciaal en voortgezet onderwijs. Masterplan Dyslexie maakt ook producten die speciaal zijn ontwikkeld voor het speciaal basisonderwijs.
www.masterplandyslexie.nl

Nederlandse Vereniging voor Autisme
De Nederlandse Vereniging voor Autisme (NVA) is een vereniging voor mensen met autisme, hun ouders en voor alle anderen die in autisme geïnteresseerd zijn.
www.autisme.nl

Orthopedagogiek
Alle informatie over intelligentie- en capaciteitenonderzoek is op deze website te vinden, inclusief de problematiek omtrent school en leren.
www.orthopedagogiek.com

Rijksoverheid
Nieuws, vragen en antwoorden, documenten en publicaties over leerachterstanden in het primair en voortgezet onderwijs. Ook zijn de nieuwste ontwikkelingen rondom passend onderwijs op deze site te vinden.
www.rijksoverheid.nl

Special Arts
Special Arts richt zich op kunst en handicap. De stichting bevordert dat alle mensen met een handicap aan kunst kunnen doen en dat zij daarvoor hun talenten kunnen ontwikkelen.
www.specialarts.nl

Stichting Leerplan Ontwikkeling
Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO) volgt ontwikkelingen op het terrein van kerndoelen in binnen- en buitenland, met het oog op advisering, ontwikkeling en implementatie van kerndoelen. SLO heeft in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen tussendoelen en leerlijnen ontwikkeld voor alle 58 kerndoelen. Ook zijn kerndoelen voor het (voortgezet) speciaal onderwijs ontwikkeld.
www.slo.nl

ASS = Autisme Spectrum Stoornissen. Dit is een breed begrip waar uiteenlopende ontwikkelingsstoornissen onder vallen: klassiek autisme, syndroom van Asperger en PDD-NOS.

CKV = Culturele en Kunstzinnige Vorming (CKV) is een verplicht vak in de bovenbouw van vmbo, havo en vwo. Het bestaat uit vier domeinen:
- ervaring: het bezoeken van culturele activiteiten in diverse disciplines;
- theorie: achtergrondkennis over kunstdisciplines ter voorbereiding op culturele activiteiten;
- praktijk: leerlingen volgen een workshop of maken een werkstuk met daaraan gekoppeld een culturele activiteit;
- kunstdossier en reflectie: verslaglegging van alle ondernomen activiteiten.

Cluster = Scholen voor (voortgezet) speciaal onderwijs werken samen in zogeheten regionale expertisecentra (rec's). Het onderwijs is opgedeeld in clusters van handicaps.

Cluster 1 biedt onderwijs aan leerlingen met een visuele handicap;
Cluster 2 biedt onderwijs aan dove en slechthorende leerlingen en leerlingen met ernstige spraakmoeilijkheden;
Cluster 3 biedt onderwijs aan leerlingen met een lichamelijke en/of verstandelijke handicap en leerlingen die langdurig ziek zijn;
Cluster 4 biedt onderwijs aan leerlingen met ernstige gedragsmoeilijkheden of psychiatrische problemen.

LZK = Langdurig zieke kinderen met een chronische ziekte of aandoening die medische zorg noodzakelijk maakt.

Mytyl / Tytyl = Onderwijs voor kinderen met zeer ernstige lichamelijke handicaps en meervoudige handicaps. Kinderen met meervoudige handicaps hebben zowel een lichamelijke als een verstandelijke beperking.

PRO = Praktijkonderwijs. Leerlingen leren vooral in de praktijk, bijvoorbeeld met stages bij bedrijven en organisaties.

SBO = Speciaal basisonderwijs. Reguliere basisscholen voor leerlingen met leer- en gedragsproblemen.

SO = Speciaal onderwijs voor leerlingen van 4 tot 12 jaar.

VMBO = Voortgezet middelbaar beroepsonderwijs.

VSO = Voortgezet speciaal onderwijs voor leerlingen van 12 tot 20 jaar.

ZMLK = Zeer moeilijk lerende kinderen, leerlingen met een verstandelijke beperking (IQ lager dan 60).

ZMOK = Zeer moeilijk opvoedbare kinderen. Deze leerlingen hebben ernstige gedragsproblemen veroorzaakt door (neuro-)psychologische stoornissen en/of omgevingsfactoren.

Cluster 1
Visueel gehandicapte kinderen

• **Visio Onderwijs Amsterdam (SO + VSO)**
Algemeen Bijzonder
Slotermeerlaan 103
1063 JN Amsterdam
088 585 60 00
info@visio.org
www.visio.org

Cluster 2
Auditief en Communicatief gehandicapte kinderen

• **Alexander Roozendaalschool (SO)**
Openbaar
Jan Tooropstraat 13
1062 BK Amsterdam
020 346 01 11
info@roozendaalschool.nl
www.roozendaalschool.nl

• **Orion College (AG Bell) (VSO)**
Openbaar
Burg Eliasstraat 76
1063 EX Amsterdam
020 611 12 13
orioncollegewest@orion.nl
www.orioncollegeamsterdam.nl
Dependance:
Zekeringstraat 45
1014 BP Amsterdam

• **Professor Burgerschool (SO)**
Openbaar
Jan Sluijtersstraat 5
1062 CJ Amsterdam
020 346 02 30
burgerschool@orion.nl
www.orion.nl

• **Signis (SO)**
Algemeen Bijzonder
Locatie 1: Auditieve leerstroom
Herman de Manstraat 1
1064 BX Amsterdam
020 613 28 01
signis@kentalis.nl
www.signisonderwijs.nl
Locatie 2: Auditieve leerstroom
Jan Sluijtersstraat 9
1062 CJ Amsterdam
020 617 86 17
Locatie 3: Communicatieve Leerstroom
Jan Tooropstraat 11
1062 BK Amsterdam
020 617 96 96

Cluster 3
Lichamelijk gehandicapte kinderen, verstandelijk en meervoudig gehandicapte kinderen, langdurig zieke kinderen

• **Alphons Laudy (SO)**
Oecumenisch
Meer en Vaart 9
1068 KV Amsterdam
020 410 66 22
meerenvaart@alphonslaudy.nl
www.alphonslaudy.nl

• **Alphons Laudy (VSO)**
Oecumenisch
Zuidelijke Wandelweg 30
1079 RK Amsterdam
020 644 56 84
nijenrode@alphonslaudy.nl
www.alphonslaudy.nl

• **Dr. Coronelschool (SO)**
Openbaar
Jan Sluijtersstraat 3
1062 CJ Amsterdam
020 615 11 93
coronelschool@orion.nl
www.coronelschool.nl

• **Heldringschool (SO)**
Oecumenisch
Klimopweg 150
1032 HX Amsterdam
Postadres: Burgemeester Eliasstraat 20
1063 EW Amsterdam
020 637 27 28
info@deheldringschool.nl
www.deheldringschool.nl

• **Heldringschool (VSO)**
Oecumenisch
Burgemeester Eliasstraat 20
1063 EW Amsterdam
020 447 35 83
info@deheldringschool.nl
www.deheldringschool.nl

• **Van Koetsveldschool (SO)**
Openbaar
Archimedesplantsoen 98
1098 KG Amsterdam
020 668 38 21
koetsveldschool@orion.nl
www.orion.nl

Scholen voor speciaal onderwijs in Amsterdam

• **Mytylschool Amsterdam (SO + VSO)**
Openbaar
Drostenburg 1-4
1102 AM Amsterdam
020 398 77 55
mytylschool@orion.nl
www.orion.nl

• **Noteboomschool (SO)**
Openbaar
Drostenburg 1B
1102 AM Amsterdam
020 569 87 77
noteboomschool@orion.nl
www.noteboomschool.nl

• **Orion College (VSO)**
Openbaar
Locatie 1: Noord
Beijerlandstraat 2
1025 NN Amsterdam
020 636 24 87
orioncollegenoord@orion.nl
www.orioncollegeamsterdam.nl
Locatie 2: Noord
Wognumerplantsoen 2-4
1023 EP Amsterdam
020 636 33 93
orioncollegenoord@orion.nl
www.orioncollegeamsterdam.nl
Locatie 3: Zuidoost
Frankemaheerd 12
1102 AN Amsterdam
020 368 10 71
orioncollegezo@orion.nl
www.orioncollegeamsterdam.nl
Locatie 4: West (cluster 3 en 4)
Zekeringstraat 45
1014 BP Amsterdam
020 611 12 13
orioncollegewest@orion.nl
www.orioncollegeamsterdam.nl

Cluster 4
Kinderen met ernstige ontwikkelingsstoornissen, gedragsstoornissen of psychiatrische stoornissen

• **Altra College (VSO)**
Algemeen Bijzonder
Locatie 1: Altra College Amsterbaken
(voorheen JOC)
Transformatorweg 6
1014 AK Amsterdam
020 606 88 15
transformatorweg@altracollege.nl
www.altra.nl
Locatie 2: Altra College Bleichrodt
(voorheen de Bascule)
Tafelbergweg 23
1105 BC Amsterdam
020 563 28 00
www.altra.nl
Locatie 3: Altra College Centrum
Konijnenstraat 7
1016 SL Amsterdam
020 788 22 11
konijnenstraat@altracollege.nl
www.altra.nl
Locatie 4: Altra College de Koppeling
Tafelbergweg 8
1105 BN Amsterdam
020 342 84 00
dekoppeling@altracollege.nl
www.altra.nl
Locatie 5: Altra College Noord
Purmerweg 116
1023 BB Amsterdam
020 632 80 90
purmerweg@altracollege.nl
www.altra.nl
Locatie 6: Altra College West
Louis Couperusstraat 131
1064 CE Amsterdam
020 611 70 87
couperusstraat@altracollege.nl
www.altra.nl
Locatie 7: Altra College Zuidoost
Kortvoort 60
1104 NB Amsterdam
020 555 84 44
kortvoort@altracollege.nl
www.altra.nl

• **Van Detschool (SO)**
Openbaar
IJsbaanpad 7
1076 CV Amsterdam
020 676 98 49
vandetschool@orion.nl
www.orion.nl

• **Gerhardschool (SO)**
Openbaar
Valentijnkade 62
1095 JL Amsterdam
020 665 18 11
gerhardschool@orion.nl
www.orion.nl

Cluster 4
Vervolg

• **Mr. de Jonghschool (SO)**
Openbaar
Terpstraat 36
1069 TV Amsterdam
020 410 07 40
administratie@mrdejonghschool.nl
www.mrdejonghschool.nl

• **De Kleine Prins (SO)**
Oecumenisch
Orteliusstraat 28
1057 BB Amsterdam
020 683 80 09
info@kleineprins.net
www.stichtingkolom.nl

• **Orion College Zuid (VSO)**
Openbaar
Gaasterlandstraat 7
1079 RH Amsterdam
020 644 22 32
orioncollegezuid@orion.nl
www.orioncollegeamsterdam.nl

• **Orion College West (VSO)**
(cluster 3 en 4)
Zekeringstraat 45
1014 BP Amsterdam
020 611 12 13
orioncollegewest@orion.nl
www.orioncollegeamsterdam.nl

• **Professor Waterinkschool (SO)**
Protestants Christelijk
Locatie 1: Middenbouw en Bovenbouw
Moreelsestraat 19
1071 BJ Amsterdam
020 679 86 27
info@professor-waterinkschool.nl
www.professor-waterinkschool.nl
Locatie 2: Onderbouw
Albardagracht 1
1063 NN Amsterdam
020 506 27 98
Locatie 3: Onderbouw
Koopvaardersplantsoen 3
1034 KE Amsterdam
020 630 46 37
Locatie 4: Onderbouw
Amsteldijk 196
1076 LK Amsterdam
020 517 13 91

Buiten de clusters: SBO en PRO
Speciaal Basisonderwijs (SBO)

Algemeen Bijzonder:

• **Tobiasschool**
Rietwijkerstraat 55
1059 VX Amsterdam
020 579 72 95
info@tobiasschool.nl
www.tobiasschool.nl

Oecumenisch:

• **De Driesprong**
Sloterweg 1192
1066 CV Amsterdam
020 617 52 20
info@sbo-driesprong.nl
www.sbodedriesprong.nl

• **Prof. Dr. Dumont**
Woudrichemstraat 2-4
1107 NG Amsterdam
020 342 19 19
directie@dumontschool.nl
www.dumontschool.nl

• **De Hasselbraam**
Karel Klinkenbergstraat 40
1061 AN Amsterdam
Postadres: Postbus 9162
1006 AD Amsterdam
020 448 06 22
infodehasselbraam@xs4all.nl
www.sbodehasselbraam.nl

• **Kolom SBO Zuid**
Locatie 1: Meander
Winterdijkstraat 10
1079 GT Amsterdam
020 646 63 10
directiemeander@kolom-sbo-zuid.nl
www.kolom-sbo-zuid.nl
Locatie 2: St. Paulusschool
Dufaystraat 19
1075 GS Amsterdam
020 673 14 27
directie@kolom-sbo-zuid.nl
www.kolom-sbo-zuid.nl

Scholen voor speciaal onderwijs in Amsterdam

• **De Zeppelin, Noord**
Bessenpad 1
1033 LW Amsterdam
020 633 24 38
school@sbo-de-zeppelin.nl
www.sbo-de-zeppelin.nl

Openbaar:

• **Prof. Dr. I.C. van Houteschool**
Leksmondplein 27
1108 EL Amsterdam
020 697 45 06
directie@vanhouteschool.nl
www.vanhouteschool.nl
• **De Kans**
Th. van Aquinostraat 2
1064 NE Amsterdam
020 611 76 80
info@sbodekans.nl
www.sbodekans.nl

• **Het Spectrum**
James Wattstraat 10
1097 DM Amsterdam
020 462 76 20
info@sbospectrum.nl
www.sbospectrum.nl

• **Universum Noord**
Th. Weeversweg 4
1025 AW Amsterdam
020 636 15 39
directie@sbo-universum.nl
www.sbo-universum.nl

Protestants Christelijk:

• **Iedersland**
Johan Braakensiekhof 31
1068 KK Amsterdam
020 619 13 08
iedersland@amosonderwijs.nl
www.iedersland.nl

Praktijkonderwijs (PRO)

Oecumenisch:

• **De Atlant**
Teilingen 4
1082 JS Amsterdam
020 644 72 90
info@de-atlant.nl
www.de-atlant.nl

• **Kolom Praktijkcollege Noord**
Oostzanerdijk 139
1025 EX Amsterdam
020 630 11 99
administratie@kpcn.nl
www.kpcn.nl

Algemeen Bijzonder:

• **De Dreef**
Dubbelink 3
1102 AL Amsterdam
020 519 50 70
info@dedreef.net
www.dedreef.net

• **Nova College Amsterdam**
Burgemeester Hogguerstr 2
1064 EB Amsterdam
020 585 48 54
info@nova.espritscholen.nl
www.nova.espritscholen.nl

• **Praktijkcollege Het Plein**
Jan de Louterpad 5
1063 ME Amsterdam
020 480 10 48
school@het-plein.net
www.het-plein.net
• **Praktijkonderwijs Luca**
Javaplantsoen 24
1095 CS Amsterdam
020 579 71 50
vmbo-amsterdam@rocva.nl
www.checkdelucapraktijkschool.nl

• **Wellantcollege Linnaeus**
Archimedesplantsoen 87
1098 JZ Amsterdam
020 692 90 60
linnaeus@wellant.nl
www.wellant.nl

Colofon

Samenstelling: Fleur de Kort, Clare McGrath en Loraine Montroos
Ontwerp: FvM'Design Amsterdam, Francien van Maasdijk, 020 6700 200, www.fvmdesign.nl

Mocca, het expertisenetwerk voor cultuureducatie in Amsterdam, begeleidt Amsterdamse scholen en culturele instellingen bij het ontwikkelen en implementeren van cultuureducatiebeleid. Mocca doet dit in opdracht van en gesubsidieerd door de gemeente Amsterdam.

Deze gids is met zorg samengesteld. Wij moeten echter een voorbehoud maken voor de inhoud en kwaliteit van de informatie van derden.

Bel of mail Mocca met uw vragen over cultuureducatie.

Daar zijn we voor.

MOCCA

EXPERTISENETWERK CULTUUREDUCATIE

Kleine Gartmanplantsoen 21 1017 RP Amsterdam
T 020 620 9567
info@mocca-amsterdam.nl | www.mocca-amsterdam.nl